

GİRİŞ

Kültür Tarihimizde Meyve

“Yemiş” de ne demek? Kuru yemişin ne olduğu malum: kuru yemişçiden alınan çerez. Kurusu olduğuna göre bir de yaşı mı olmalı? Yaş yemiş yani yemiş, meyva demek. Yemiş, meyvanın Türkçesi. Ama artık yemiş meyva olmuş. Meyvaya hepimiz meyva demekte iken, Türk Dil Kurumu’nun sözlüğünde ve yazım kılavuzunda meyva ses uyumuna sokulup meyve olduğu için biz de meyve demeye başladık. Osmanlıcada mîve şekliyle de var olan meyve, Farsça kökenli bir kelimedir. Orta Farsçadaki şekli mēvak’tır. Adı ne olursa olsun, meyvenin tanımı biraz karışık. Biyologlara göre bitkinin çekirdeğini sarmalayan her şey meyve: kabak, zeytin, ceviz, karabiber, limon, karpuz, çilek – hepsi meyve. Markete giden vatandaş ise, meyve deyince tatlı bir tat arar: elma, armut, ayva, portakal, kavun misali.

Bugün değilse bile eskiden Bursalılara “kabakçı” denirmiş. Bunun iki sebebi var, biri, Bursalı kabaktan su matarası yapar beline asarmış - alâmet-i fârikası; ikincisi de, kabağın küçüğünden çubuk yapıp duman çekip keyif çatarmış.

Meyveler, bir yandan “kabakçı”, “badem gözlü”, “elma yanaklı” türündeki yakıştırmalarla, insanı tasvir eden isimler olurken, bir yandan da yer ismi olmuşlar. Kazakistan’ın eski başkenti Almatı, “elmalık” anlamına gelir. Almatı’ya coğrafya kitaplarında eskiden Alma Ata denirdi; Alma Ata bu şehrin isminin Rusçadaki şeklidir; gerçek adı, Kazak Türkçesiyle elma bahçesidir çünkü Orta Asya elmanın ana vatanıdır. İstanbul’un elma bahçesi de bir zamanların Elmadağ’ı olmalı.

İstanbul’un Beykoz, Kozyatağı gibi semtleri eskiden ceviz ormanymış (koz, “ceviz” demektir). Bu semtlerde, sokaklarda artık cevizin adı kalmış ağacı tarih olmuş.

Kâinatın bir sıralama, bir meratip dâhilinde yaratıldığı, yaratılan her mevcudun, Tanrı nezdinde, bu sıralamada bir yakınlık ve uzaklık mevki bulunduğ -özellikle Orta Çağ Hristiyanlığında- hâkim bir inanişti. En yukarıda Tanrı, onun altında en kâmil yaratık olan insan, ve basamak basamak aşağı inildiğinde, en aşağıda da sürüngenler yer alıyordu. Bu hiyerarşi tablosu, bitkiler için de

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

çizilmişti, bitkilerin hiyerarşi tablosunda ağaçtaki meyveler göğe (yani Tanrı'ya) en yakın olduğu için beylerin, prenslerin, asillerin imtiyazına giriyordu. Hiyerarşinin en altında bulunan patates gibi yer altında yetişen yiyecekler ise alt tabakaya uygun yiyecekler addediliyordu.

Mitolojide, inanç geleneklerinde, kutsal kitaplarda, tasavvufta meyve bir şeyleri söylemek, anlatmak, temsil etmek ister. Meyve, tanrılara sunulmaya lâyık, tanrılara sunulan bir kansasız kurbandır. Yunus'un erik ağacındaki dikey yolculuğu onu nereye götürür? Bir de yasak meyve vardır. Ölümlülük ile ölümsüzlük arasında bir gel git. Ve bu boyutlar içerisinde gelişen bir meyve sembolizmi...

Romalı tarihçi Svetonius, İmparator Claudius'un oğullarından bahsederken oğullardan birini şöyle anlatır: Oyun olsun diye çocuk elindeki armutla top gibi oynarken, topu havaya fırlatıp ağzıyla da yakalayayım derken armut çocuğun boğazına girer ve çocuk boğulup ölür. Çocuğun ölümü böyle olur. Çocuğa üzuldüm, ancak, Roma tarihçiliğini de kıskandım. MS 100'lü yıllarda atalarımın nasıl yaşayıp nasıl öldüğünü bilmek isterdim.

Tıpkı insanların göç ettiği gibi, meyvelerin de hangi ana yurttan çıkıp, nasıl göç ettiğini, nasıl yayıldığını araştırabiliriz. Tarihin çeşitli dönemlerinde, hangi meyvelerin bilindiğini ve yenildiğini merak edebiliriz. Şeftalinin memleketi Çin; Çin'den İran'a geliyor. Büyük İskender şeftaliyle İran'da tanışıyor. Bu sebeple de şeftaliye Latince persicum malum (yani, "İran elması") deniyor.

Elma, M.Ö. aşağı yukarı 6000 yılından beri Anadolu'da mevcut. Çatal Höyük kazılarında yaban elmasının çekirdeklerine rastlanıyor. Yani prehistorik dönem insanı yaban elmasını biliyor ve yiyor.

Romalılar elmaya meraklı. Elmanın çeşitlerini geliştirip en azından 12 çeşit elma yetiştiriyorlar.

Evliya Çelebi, nerede görse Anadolu'nun meyvelerini Seyahatname'sine kaydediyor. Babürşah da Babürname'sinde Hindistan'da gördüğü meyveleri anlatıyor, Türkistan'daki meyvelerle kıyaslıyor. Babürşah'ın geldiği yerler isterse Hindistan olsun, günlündeki Türkistan özlemi sürüp gidiyor.

Meyve ve siyaset mi diyeceksiniz? İnsanı ilgilendiren her konunun içinde ve uzantısında bir hayata yaklaşım tarzı, bir anlayış,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

bir ideal ve bir ideoloji vardır. Türk milliyetçiliği de, kendini tanımlar mahiyette, bir kızıl elma söylemi ve ideali yaratmıştır. Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, ve daha bir çok yazar kızıl elma efsanesini yazmışlardır.

Güzel sanatlara gelince, meyve; kilimlere, halılara, dokumalara, oyalara, minyatürlere, hat sanatına, süsleme sanatına, çinilere, seramiğe, konut mimarisine, natürmortlara, mezar taşlarına, sabun şekillerine yansıyor.

Meyveli bilmecelerimiz, meyveli atasözlerimiz de var. Kimisi pek kıvrak: “Mantosu yeşil, düğmesi siyah, entarisi kırmızı, bunu bilin kimin kızı? (cevap: karpuz)”, “Zerdaliden kaval olmaz, al zurnadan haberi”.

Günümüz yaşamında, günümüz konuşma biçiminde bilmecenin, hatta atasözünün, yeri kalmadı gibi bir şey. Günümüzün sosyal ve entellektüel değerleri, kalıp sözlerin tekrarı yerine yaratıcılığı yeğliyor. Ben de yaratıcılıktan yana olan bu gelişmeyi son derece olumlu karşıyorum.

Peki, bilmeceler yaşamımızdan çıkıp giderken yerini ne doldurdu diye düşünüyorum. Bilmecelerin yerini galiba gazetelerdeki bulmacalar ve televizyonlardaki bilgi yarışmaları aldı. Bilmeceler üzerine yapılan çalışmalar, atasözü üzerine yapılan çalışmalar işlek bir dil biriminin incelenmesi anlamını taşıyor. Bilmeceler ve atasözleri kültür tarihine malzeme teşkil ediyor ve bu yönüyle ve bu bakış açısıyla dikkatlerimizi talep ediyor.

Çocukluğumda, kağıdı katlayarak “elma, armut, kel Mahmut” resmi çizerdik. Katlanan kağıdın katları açılınca önce elma armuda dönüşür, armudun ardından da sivri takkeli kel Mahmut ortaya çıkardı. Perde arkasını keşif türünden bir oyun. Meyvenin esoterik ve bilinç altı yönü meyve fallarında, rüya tabirlerinde yerini alıyor.

Sporda olduğu gibi edebiyatta da yarışmalar mevzu bahis oluyor. Münazara türündeki eserlerde taraflar meziyetlerini, üstünlüklerini sergileyerek, karşı tarafı neredeyse hakarete varacak ölçüde zemmedip birbiriyle yarışıyorlar. Sohbetü'l-Esmar (Meyvelerin Sohbeti), hyarın tadının manda etine benzetildiği,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

ayvanın da nefretten ve kinden renginin sarardığının söylendiği ve, bu minval, meyvelerin birbiriyle yarıştığı bir eser.

İlimon ekdim taşa
Bitmedi kaldı kışa...

Dut dibinde yatarım
Beşli martin atarım...

Kızılıklar oldu mu,
Selelere doldu mu?...

Fındık serdim harmana
Ne darıldın yar bana...

Bir de bu türkülerin çalındığı enstrümanların yapımında kullanılan meyve ağaçlarından söz etmeli. Erik ağacı; kaval, zurna, ney yapımına elverişli. Zeytin ağacı cilâlanınca olağanüstü desen zenginliğine sahip, bu sebeple kaplamalarda tercih ediliyor. Armudun akustiği güzel, çünkü sık dokulu. Zerdali, oyma tekneli sazların gövdelerinde kullanılıyor:

Oy bağlama bağlama, zerdali dalı mısın?
Yanık yanık çalarsın, benden sevdalı mısın?

Osmanlı hukuku, toprak mülkiyeti ile yetiştirilen ağacın mülkiyetini bir birinden ayırırdı. Meyve ağaçları -toprak kime ait olursa olsun- ağacı dikip yetiştirene veya herhangi bir yabanî ağacı aşılıp ehilleştiren kimseye aitti. Bugün de, Cumhuriyet kanunlarında yer almasa da, halk arasında böyle bir anlayış mevcuttur. Orta Çağ Avrupa nizamnamesinde ise tam tersine bir anlayış vardı: Meyve ağaçları toprakla birlikte toprak sahibinin malıydı.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Ayva baharlarının, elma baharlarının açtığı, nar baharlarının da açmaya hazırlandığı şu mevsimde Kültür Tarihimize Meyve yazılarını ilgiyle okuyacağınızı düşünüyorum.

Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*